

DSL

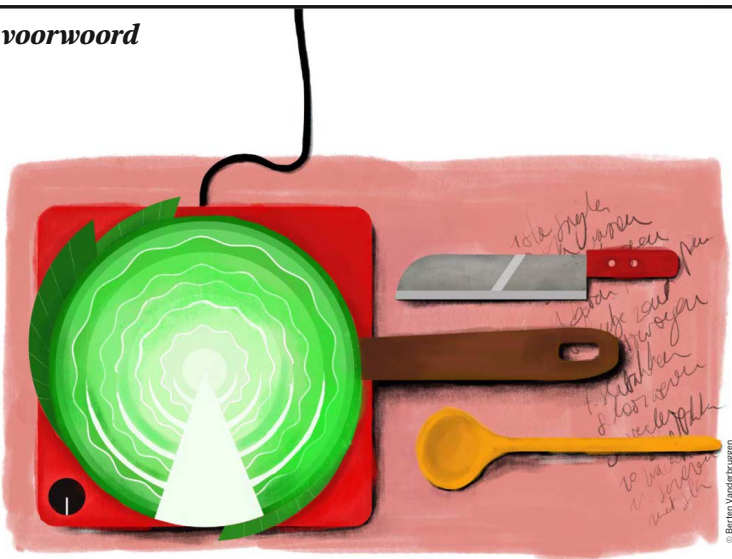
De Standaard der Letteren

“Hoe we in het leven staan,
is hoe we antwoord
geven op het kwaad”

Alicja Gescinska wil elke dag doen tellen

voorwoord

© Bertien Vanderbruggen

Slabakken

1562:1592, 'verslappen, kwijnen', mogelijk een verlengde vorm van het Middelnederlandse *slacken* (losmaken)

1. langzaam, niet flink werken, treuzelen
2. verminderen, afnemen
3. (BE) slecht gaan

Verwijnt het woord stilaan uit onze taal of ben ik simpelweg de levensfase ontgroeid waarin ik werd berispt met "Je bent aan het slabakken"? Verzamelde ik doorheen het semester iets te veel zessen, dan kon ik me aan dat typische oudercontactwoord verwachten. 'Slabakken' is niet zomaar treuzelen, het is moedwillige luiheid, met hangende schouders, een prullip en een sleepspoor in het zand.

Misschien komt het door de klemtoon op de tweede lettergreep of door de manier waarop we het gewicht van het woord graag voluit laten neerploffen in onze mond, maar veel te laat pas had ik door dat we wel degelijk 'sla' en 'bakken' zeggen. Fris veldgroen in de pan. Een culinaire anomalie. Zieeloos talmen met een klontje boter. Het is de snelste weg naar een verlept maal. Maar sla bakken is tenminste teleurstelling met verbijding, dat had ik veel liever op

mijn rapport gezien. "Zet de pan nog maar wat heter!"

Je kunt je voorstellen hoe zo'n zegswijze in de middeleeuwen is ontstaan. Vast een knecht met twee linkerhanden en een slecht keukennapport. Na de gestoofde peer, de gewezen worst en het bekeken koffiedik, kwam hij met de gebakken sla. Alleen: slabakken blijkt niets met groenten te maken te hebben. Hoogstwaarschijnlijk is het werkwoord een afgeleide van 'slap' of 'slacken' (verslappen), wat grappig genoeg dan weer lijkt op wat er gebeurt met het blaadje sla op het vuur. Soms kronkelt taal gewoon beter dan hoe je het ooit had kunnen verzinzen. Zo is een slabakker al geholpen met een beetje extra peper.

Bertien Vanderbruggen

In deze rubriek duikt elke week iemand in een lievelingswoord of een curieuze uitdrukking.

Begin

Steven Van Ammel

Het begin valt niet meer te achterhalen. Zo duidelijk het resultaat straks is, zo schimmig de oorsprong. Begon de nieuwe Engelstalige boekhandel twintig jaar geleden, met drie plankjes Penguin Classics? Licht het fundament van de nieuwe boekhandel eerder in de interne verhuus enkele jaren geleden, toen de Engelstalige afdeling twee keer zo groot werd? Of vormt deze laatste groeispurt, waarbij een nieuw huurcontract en een architect nodig bleken, eindelijk het echte begin?

De boekhandelaars verantwoordelijk voor de nieuwe winkel komen met een breed assortiment aan wallen onder de ogen voor de dag. De TBR-stapels naast onze bedden negeren we, nachten zijn er nu om te woelen en te piekeren. De ene vreest te weinig ruim-

te voor alle boeken, de ander vreest te weinig lezers om alle lonen te dekken. In onze hoofden bestaat de winkel al, als een duistere fantasie. Therapeuten op zoek naar een lucratieve niche: wend u tot de kleinhandel.

Met elk pallet dat wordt binnengereiden lopen de gemoederen op. Moeten er meer youngadulttitels komen van zien we dat als een verloren zaak? Geven we Asian Fiction een aparte afdeling of is die trend alweer voorbij? "Laat ons bovenal onze identiteit bewaren", klinkt het vanachter een wandelend toren paperback. Om alvast onze Engels te oefenen: *growing pains*, *most definitely*.

Ruim twintig jaar geleden opende ik in een andere stad een antiquariaat zonder boeken. Verfrissend, noemde een collega het. De lak van de boekenplanken was nog

niet droog, zoveel voorraad had ik sowieso niet. Een opening met lege wanden leek me wel wat. De boekhandel nog één avond later bestaan als droom in de hoofden van toekomstige klanten. Met de tik van een kleine fles Rotkäppchen Sekt tegen het raamwerk doopte ik de winkel Rosenkrantz & Guildenster. De naam was niet zwoeyer en ode aan de twee vrienden van Hamlet, wel aan het absurde toneelstuk dat Tom Stoppard aan hen wijdde. Twee personen die niet begripen dat ze slechts randfiguren zijn in anderen's leven. Het blijft mijn ideaal voor de boekhandel: een bestaan in de periferie van de lezer. Wanneer de eerste klant ons bij het afrekenen vertrouwvrij blij te zijn met wat ze haar nieuwe, ruime woonkamer vol boeken noemt, vormt dat eindelijk het begin.

van de boekhandel geen nieuws

recensie

Berlijn door de ogen van wie wilde overleven

GESCHIEDENIS In Berlijn, waar Hitler zijn kanselarij had en waar de grote parades plaatsvonden, probeerden de meeste inwoners tijdens zijn regime een gewoon dagelijks leven te leiden. Ian Buruma schrijft hoe ze dat deden.

IAN BURUMA
Blijven in leven
Prometheus,
384 blz., € 35
(e-boek € 20,99)

Vertrouw de officiële geschiedschrijving niet. Geloof de verhalen niet die vertellen dat een enthousiaste menigte stormachtig joelde toen Hitler op 1 september 1939 door Berlijn reed, de dag dat hij Polen de oorlog had verklaard. Dat verslag in de *Berliner Lokal-Anzeiger* vertolkte de wens van de nazi's, en het hing aan elkaar van de leugens. Oggetuigen verbaasden zich daarentegen over de lege straten en er hing een sfeer van sombere onverschilligheid en angstige voorvoelens.

Ian Buruma dook in de verhalen achter de officiële geschiedschrijving en zet de misvattingen recht. Hij doet dat grondig, en levendig, met de nodige citaten: "Geen opwinding, geen hoera's, geen oorlogshysterie", meldde William Shirer, de CBS-correspondent in Berlijn, nadat Engeland op 3 september 1939 de oorlog aan Duitsland had verklaard. *Blijven in leven, Berlijn 1939-1945* doet daarmee wat het belooft: inzage geven in het dagelijks leven tijdens de triomf en de ondergang van het Duitse Rijk. De Brits-Nederlandse Buruma is ook persoonlijk betrokken: zijn eigen vader ver-

richtte er in die periode dwangarbeid.

Er zijn niet zoveel boeken die het leed van de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog onder woorden brengen. Zeker voor Duitse auteurs lijkt het ongepast om in te zoomen op de problemen van een volk dat zoveel onnoembaar leed heeft gebracht in Europa. Toch is het leerzaam om het leven in een stad als Berlijn te bestuderen. De Duitse hoofdstad was het politieke machtscentrum van Hitler. Het was daar dat de kiemen van het nazitijperk wortel schoten: de boekverbrandingen, de boycot van de Joodse handelaars, het concentratiekamp voor politieke tegenstanders, de brandstichting in de synagogen. Wanneer zagen de inwoners de ware aard van het naziregime? Wanneer beseften ze dat er geen weg meer terug was? Staken ze hun rechterarm op, bogen ze het hoofd of gingen ze in het verzet?

HOU JE TAAI

De Berlijners hebben lang geprobeerd hun ogen voor de oorlog te sluiten. In de eerste periode van de Tweede Wereldoorlog leken ze geen honger. Gestolen producten uit bezette gebieden, zoals wijn of champagne, waren relatief goedkoop. Rantsoenbonnen gaven recht op vlees, melk, brood of meel en als je een goede band had met de kruidenier, kon je wel wat extra's krijgen. De machtige minister van Propaganda, Joseph Goebbels, waakte erover dat bioscopen en theaters voldoende vertier brachten. Wie niet Joods was en niet in het verzet zat, kon in de eerste jaren van de oorlog bijna geloven dat het leven in Berlijn zijn gewone gang ging, schrijft Buruma. Berlijners zeiden tegen elkaar: "*Bleiben Sie übrig*" - "blijven in leven, hou je taaï".

Er zijn niet zoveel boeken zoals *Blijven in leven* - boeken die het leed van de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog onder woorden brengen

Met die vragen in het achterhoofd heeft Buruma de brieven van zijn vader doorgenomen, die van 1943 tot het einde van de oorlog dwangarbeider was in Berlijn. Die getuigenis vult Buruma aan met verslagen van journalisten, waaronder die van de Duitse Ruth Andreas-Friedrich en Ursula von Kardorff, en van Christabel Bielenberg, een Britse uit de hoge-re klasse die in de jaren 30 met een Duitser

was gehuwd en in Berlijn was gebleven. Andreas-Friedrich en haar partner hebben tientallen Joden in hun appartement verborgen; Von Kardorff kreeg een hekkel aan de nazi's, bracht soms kleren naar ondergedokte Joden. Ze was een van de velen die in een misdadig regime fatsoenlijk probeerden te blijven.

Bielenberg had een vriendenkring van mannen die in een normaal land een topfunctie zouden hebben bekleed: conservatieve patriotten met een afkeer van de nazi's. In hun verslagen leer je dat er onder de vele Berlijners die onverschilligheid voorwoorden ook burgers waren die bereid waren om Joden te helpen of om in het verzet te gaan.

De val van Parijs, Rotterdam, Luik en Dinant waren nog hoogtepunten voor het regime. De aanval op Londen betekende voor de Berlijners een keerpunt, want de Britten stonden vanaf eind september 1940 massaal bommenwerpers naar de stad. De kloof tussen het officiële discours en de realiteit werd almaar groter, de repressie ook. En toch... Toen de Joden verplicht werden om een gele ster te dragen, waren er Berlijners die zich tot solidariteit op straat met Joodse inwoners vertoonden. Het ging echter om een minderheid: na de deportatie van de Joden zeiden veel Berlijners dat ze niet wisten waarom de Joodse burgers plots uit het straatbeeld waren verdwenen. Joden pleegden zelfmoord toen ze beseften dat er geen uitweg meer was, sommigen doken onder. De fatsoenlijke Duitsers, die goed wisten wat er aan de hand was, maakten zich zorgen over de prijs die hun land voor de wredeedden zou moeten betalen. "Een bloedschuld die nooit zal worden uitgewist", schreef Helmut James von Moltke, een jonge advocaat en antinazi.

GEWETENSVOL

Buruma gaat steeds grondig te werk en dat is in *Blijven in leven* niet anders. Hij verwerkt de vele persoonlijke getuigenissen naadloos in het grotere geschiedenisverhaal. Zijn genuanceerde tekst geeft een boeiende, vaak verrassende inzicht in hoe Berlijners zich in die veranderende samenleving probeerden recht te houden: de ene hielp Joden, de andere observeerde hoe haar vrienden werden opgepakt. Nergens velt Buruma een moreel oordeel en daardoor laat hij ruimte om te begrijpen hoe heel wat Berlijners die periode doorkwamen zonder te collaboreren. Hij schetst een Berlijn waar de propaganda alomtegenwoordig is en je de repressie voelt, en waar gewettensvolle burgers worstelen met hun rol in het naziregime. Hun vragen en moreel dilemma's borrelen ook vandaag op in landen waar het regime alle normen van fatsoen overboord heeft gegooid.

Corry Hancké

Potsdamer Platz in 1940. © Getty

interview

“Mijn ouders hebben hun vrijheid opgeofferd voor de onze, en dat is een zware erfenis”

Net nog wakte ze Simone de Beauvoir weer tot leven in een hervertelling van *De tweede sekse*, straks maakt ze met het indrukwekkende *Vrouwen in duistere tijden* kans op de Socrates-beker, en op haar computer heeft ze in vijf mapjes alweer vijf romans in opbouw. Alicja Gescinska is op dreef, meer nog: ze is klaarwakker. “Ik wil elke dag doen tellen.”

Guinevere Claeys

In de woonkamer, ergens stil in de diepe Kempen, wijst Alicja Gescinska me haar vier werkplekken aan. Verspreid over de ruimte, elk gericht naar een ander stukje van de tuin, staan drie eikenhouten bureaus, en aan de grote centrale tafel heeft ze een vierde vaste schrijfplek – daar zit ze helemaal rechts, waar ze, alweer, de tuin kan zien, net naast een klein, innemend schilderwerkje van de dichter Paul Snoek. De meerdere werkplekken zijn een noodzaak voor de zwervende geest en doelbewust dwalende denker die Gescinska is en wil zijn. Op haar, bijna, vijfenveertigste is ze al meer dan tien keer verhuisd, “dit is hier trouwens ook een tus-

senhalte”, en ook binnen de muren verandert ze graag van richting.

“De plek waar je zit, wat je ziet, wat je hoort, hoe het licht invalt, dat beïnvloedt je. Als ik aan het ene bureau aan het schrijven ben, en ik zit vast, dan pak ik mijn boeltje en verhuis ik naar een ander. Daar kan ik herbeginnen. Ik zie nieuwe bomen en bloemen, ik zie ander licht en schaduwen, en ik kan weer verder. In beweging komen is wel vaker de beste oplossing. Wil je dit gesprek niet liever wandelend doen?” Gescinska stelt al eens vragen die als conclusies klinken. Of ook: ze formuleert haar conclusies graag als vragen.

Een ijzige noordwestenwind doet ons toch maar binnen blijven. We gaan aan de grote tafel zitten, naast de vleugelpiano, met vers gebakken naburercake tussen ons in, en koffie die haar man Steven komt opdienen. Die cake was ze vanmorgen net aan het bakken toen ze telefoon kreeg van haar uitgeefster: van *Vrouwen in duistere tijden* blijken net ook de Spaanse vertaalrechten verkocht. Na vier maanden zit het boek al aan zijn zevende druk. Ze maken duidelijk diepe indruk, de tien vrouwen die elk op eigen moedige wijze het kwaad van de twintigste eeuw recht in de ogen hebben durven te kijken. Gescinska schetst ze alle tien genegen grondig en helder, en met een kenmerkende eerlijkheid – de hagiografie dreigt nooit, daarvoor is het respect voor de vrouwen te groot.

Dit boek is de vrucht van twintig jaar denken, schrijft ze in de inleiding. Doorheen dit boek leer je met andere woorden nog een elfde vrouw kennen, en dat is Alicja Gescinska zelf.

Dit boek mag ik, ook, een zelfportret noemen?

“Dat was natuurlijk niet het opzet, maar zo is het onvermijdelijk wel. Alleen al de selectie. Het zegt veel over mij dat ik net deze tien vrouwen heb gekozen om het over het kwaad, en dus ook het goede, van de twintigste eeuw te hebben. Sommigen zijn verbaasd om iemand als Rosa Luxemburg aan te treffen, iemand zo

nauw verbonden met het communisme, dat mijn eigen leven nochtans zo zwaar getekend heeft. Of Edith Stein – ‘een non’ –, of máir een dichteres’ als Anna Achmatova, en zeker ook de Nederlandse Ety Hillesum doet wenkbrauwen fronsen, want zij was ‘toch al helemaal geen filosofe?’ Het is een rare mix, ik geef het toe. En toch horen ze voor mij samen. Wat ik belangrijk vind en waar mijn denken om draait – vrijheid, menselijkheid, vriendschap, betrokkenheid, verzet – dat vind ik bij die tien vrouwen terug, en dat doet mij altijd ook weer naar hen terugkeren.”

Met alle tien deel je ook de ontheemding, die je ‘de grondtoon van mijn bestaan’ noemt.

“Op jonge leeftijd je thuis moeten achterlaten, dat is iets wat je een leven lang meedraagt. Het was de droom van mijn vader om mij en mijn twee zussen te zien opgroeien in een vrij land, en die droom heeft hij waargemaakt. In 1988, op mijn zevende, hebben we in Warschau in alle stilte ons appartementje van 20 m² verlaten, en zijn we communistisch Polen ontvlucht. Uiteindelijk zijn we in een Vlaams dorp terechtgekomen, in Lede, en zijn we hier gebleven – ook toen de Muur een jaar later viel. In 1988 is mijn leven zo opnieuw begonnen. Ook de meeste vrouwen in mijn boek zijn gevlucht, of anders wel uit eigen beweging de wereld in getrokken. Ze hebben wortels in één land, zijn opgegroeid in een ander, studeerden in nog een ander, hebben intellectuele banden en vrienden over vele landsgrenzen heen, ze hebben meerdere talen leren spreken en zich eigen gemaakt – hun identiteit is een meervoud. Zo’n vroeger ontheemding vormt je voor de rest van je leven. Het maakt dat ik je overal thuis kunt voelen, maar het maakt ook dat je je nergens finaal voelt thuiskomen.”

Ook hier in dit huis ben je nog niet thuisgekomen?

“Thuis is voor mij altijd een tijdelijk iets. Met de Antwerpse Kempen hadden mijn man en ik helemaal

Alija Gecinska (1981) is een Poolse Belgische filosofe, schrijfster en columnist. Ze schrijft romans (Een soort van liefde), novelles (De gezichtslozen), poëzie (Trojaanse gedachten) en non-fictie (Intussen komen mensen om).

se poetsvrouw en de Poolse klusjesman. Ze hebben de ene onvruchtbaarheid voor de andere ingeruild, zeg maar."

Heeft dat zwaar op hen gewogen?

"Ze hebben dat uitzonderlijk goed verdragen, vind ik. Ik denk dat ik er meer onder geleden heb dan mijn ouders zelf. Zoals ik zei: ze bleven dankbaar voor de kansen die wij kregen. Mijn vader is zich blijven scholen via avondonderwijs, hij stapelde de diploma's op. Heel vaak vonden ze zijn Nederlands altijd ontoreikend, waardoor deuren gesloten bleven. Ik weet dat ze daarom ook op hem neerkeken in de school waar hij werkte. Hij was de 'domme klusjesman'. Ik heb zo vaak gedacht: jullie zouden eens moeten wéten, jullie komen nog niet aan zijn enkele. Het kan me soms pijn doen als ik nu zie hoe Engels in steden de voortaal wordt. Dan steekt het besef: hij was niet te vroeg."

Heb je het daarover met hem nog gehad?

"Mijn vader is in 2010 overleden, hij was net zestig. Ik ben de laatste maanden van zijn leven heel nabij geweest, maar er is weinig van dat alles benoemd, hij was niet de man van de grote woorden. Hij heeft wel eens lang met mijn man gepraat toen ik zelf weg was naar een congres. Hij wist dat mijn doctoraat en mijn eerste boek eraan zaten te komen, en daarop zei hij: 'Ze zal de hele wereld zien'. Die gedachte maakte hem gelukkig. Daar was het hem ook om te doen geweest. De vrijheid om te gaan en te staan waar je wil. Mijn ouders hebben hun vrijheid opgeofferd voor de onze. Zij hebben hun leven helemaal in het teken van dat van ons geleefd, en dat is een zware erfenis. Ik heb altijd met het gevoel geleefd een succesverhaal te moeten schrijven. Dat ik het moest waarmaken, wat dat ook mag betekenen. Ik wil elke dag doen tellen. Ik kan me niet herinneren ooit onbezorgd jong te zijn geweest. Stevig uitgaan, of zomaar eens een nacht lang de controle lossen, dat zou ik mijn ouders niet hebben kunnen aandoen."

Je ijver en ambitie wortelen in hun opoffering?

"Dat besef heeft mijn ambitie in elk gewel op scherp gesteld. Ik draag het altijd met me mee. Zoals ik me er ook elke keer in de supermarkt van bewust ben dat ik zomaar mijn kar kan vullen, zelfs met iets zoals als een fles wijn erbij. En dat ik niet zoals mijn ouders moet rekenen en selecteren. Dat ik zoveel mogelijkheden heb, dat ga ik nooit vanzelfsprekend vinden. En dus móét ik die benutten. Mijn ambitie is wel degelijk ook mijn manier om dankbaarheid te tonen."

En wist je al vroeg welke vorm die ambitie moest krijgen?

"Mijn roeping is altijd schrijven geweest. Al was het maar omdat schrijven een verlustig stuk van mijn denken is. Als ik wil weten wat ik over iets denk, dan moet ik schrijven. Daarom hou ik ook een dagboek bij. Om elke dag mijn gedachten te kunnen vormen. Op dit moment hunker ik erg naar fictie, voel ik. Ik ben met vijf romans bezig. Ik heb ze alle vijf al in mijn hoofd en ik ben lijnen aan het uitzetten. Lees ik iets wat me inspireert, dan stop ik dat al in de bijbehorende file. Ik vind het fijn dat vele projecten door elkaar lopen, dan ben ik op mijn best. De voorbije maanden heb ik zo ook twee teksten van Hannah Arendt vertaald over Palestina, en Simone de Beauvoirs *De tweede seks* herverteld in monoloogvorm. Nu mijn academische werk

geen affiniteit, al zeker geen speciale band. Toen we na drie jaar Verenigde Staten terugkeerden naar België, voelden de dimensies hier zo klein, dat het ons echt niet uitmaakte waar we precies zouden belanden. We hadden alleen wel nood aan groen en we wilden de voertrucken horen. Zo zijn we vrij willekeurig hier terechtgekomen. Maar over een paar jaar vertrekken we ongetwijfeld opnieuw. Niemand weet toch of een thuis voor altijd is? De wereldsgediedenis hangt boven ons hoofd. Straks zijn wij hier diegenen die op de vlucht moeten gaan. Je weet het nooit. Belangrijk is dat je het vermogen hebt om van elke plek je thuis te maken. Fixer dat niet op één plaats. Elke keer wanneer ik in Warschau land, denk ik: ik ben thuis. En elke keer wanneer ik er weer vertrek richting Brussel, denk ik: ga naar huis. Van thuis naar thuis. Dat ik dat zo kan voelen, dat vind ik een grote kracht."

Heb je nog veel herinneringen aan die 20 m² in Warschau?

"Best wel. En levendig. Door de nadrukkelijke cesuur op mijn zevende is het alsof heel wat beelden van mijn leven daarvoor gefixeerd zijn geworden. Ik moet die herinneringen dringend opschrijven – al was het maar omdat ze zo'n concreet beeld schetsen van het leven in communistisch Polen. Het zijn trouwens niet per se slechte herinneringen. Het leven was er voor iedereen

hetzelfde. Iederéén leefde in een appartementsblok, iedereen moest na Tsjernobyl aanschuiven voor een drankje, iedereen droeg verstelde kleren van zijn broers of zussen, iedereen moest aanschuiven voor wervellen. Ik heb er als kind nooit aan gedacht mijn lot te beklagen, alleen al omdat iedereen dat lot deelde. Ik heb trouwens ook geen al te slechte herinneringen aan de 3,5 maanden die we hier bij onze aankomst in het Klein Kasteeltje hebben doorgebracht. Ik kan die niet gelukkig noemen, maar de dankbaarheid overheerste – we hadden onderdak, we hadden eten. En die dankbaarheid zou blijven. Ook al zijn mijn ouders – twee ingenieurs, die uit Polen in naam van de vrijheid zijn vertrokken – hier tot twee clichés veroordeeld: de Pool-

"Een vroege ontheemding vormt je voor de rest van je leven. Het maakt dat je je overal thuis kunt voelen, maar het maakt ook dat je je nog eens finaal voelt thuiskomen"

← Vervolg van blz. 5

is weggefallen – de voorbije jaren heb ik aan de universiteit van het Engelse Buckingham onder meer doctoraten en thesissen begeleid – lijkt er een zee van tijd vrijgekomen. Ik word dit jaar 45, ik kan nu eindelijk van mijn schrijverschap leven. En daarmee bedoel ik niet: van mijn boeken alleen. Ik geef lezingen, soms voor 300 mensen, soms voor 30, ik neem deel aan debatten, ik schrijf columns, onder meer voor *De Maan* – dat reken ik allemaal tot mijn schrijverschap.”

‘Elke waarlijk denker is ook een publiek intellectueel’, vond de Lets-Amerikaanse filosofe Judith Shklar, de tiende geprotesteerde in je boek. Die taak lijkt je ook met grote zorgvuldigheid op te nemen.

“Je denken ten dienste stellen van anderen, dat vind ik een cruciale taak voor een filosoof. Het publieke debat aanzwengelen. Vragen opwerpen, waardoor mensen zich afvragen: tens, wat vind ik daar nu zelf van? Die publieke rol vind ik er onlosmakelijk bij horen. En die is veel moeilijker dan mensen denken.”

Waarom?

“Als je tweewekelijks met een opinie in de krant staat, gaan mensen er vaak van uit dat je jezelf wel erg goed en belangrijk moet vinden. Dat het hoogmoed is. Terwijl ik het net als een vorm van nederigheid zie. Ik ben niet als iedereen een zoekende mens, alleen durf ik dat dan ook in alle openheid te zijn. Dat is een kwetsbare positie. Veel mensen zouden vast liever niet meer confronteerd worden met iets wat ze twee jaar geleden hebben gedacht. Je moet bereid zijn de gevolgen te dragen van elke publieke uitspraak die je doet. Je moet de discussie willen aangaan. En je krijgt al eens behoorlijk heftige commentaren te slikken. Er is een onderdengens – als ze dreigen met verkrachting, of roepen dat ik samen met mijn kinderen het land weer moet worden uitgezet –, maar tegen de meeste van die commentaren ben ik intussen wel gehard. Het zal me nu nooit tegenhouden om mijn nek uit te steken, en om in de praktijk te brengen wat ik denk. Daarom heb ik me ook ooit kandidaat gesteld op de Europese lijst van de liberalen, of ben ik actief als PEN-voorzitter. Ik zou het hypoecriet hebben gevonden om altijd maar te praten over de zuurstof en de betrokkenheid die onze democratie zo hard nodig heeft, en dan zelf niet in de ring te durven stappen. Ik wil dat mensen weten dat het echt is. Dat ik het meen.”

ACHTERHAALD

Zoals Alicia Gescinska praat in haar vastberaden klare taal en met wijdopen ogen die al eens vergeten te knippen, lijkt het behoorlijk moeilijk eraan te twifelen dat ze het meent. Ze is hier en nu aanwezig. Midden in een antwoord onderbreekt ze zichzelf om me bij mijn tweede hap te vragen of de cake wat meevalt. “Heb ik hem genoeg gezoet?” – om daarna in éénzelfde adem de draad van haar antwoord weer op te pikken. Er lijkt weinig aan haar aandacht te ontspannen, en als iets haar aandacht heeft, is ze betrokken. Samen met Barbara Skarga (1919-2009) is ze ervan overtuigd dat haat dan wel de motor is van het kwaad, maar dat onverstilligheid de brandstof is.

Toen ze dus van binnenuit meemaakte hoezeer politieke campagnes bovenal gingen over “het eindeloze kleur kiezen van onze zembroek”, schreef ze het niet mis te verstan *Intussen komen mensen om*. Toen ze vaststelde hoe weinig vrouwelijke denkers uit de twintigste eeuw de geschiedenisboeken van de eenentwintigste eeuw hadden gehaald, schreef ze dat monument voor alvast tien onder hen. En omdat ze nog elke dag ondervindt hoezeer die eenentwintigste eeuw hardnekkig slechtzichtig blijft voor vrouwen, wakte ze, in het net verschenen *De ontdekking van de vrouw*, Simone de Beauvoir tot leven, die ons verbijstert en verbolgen komt toespreken.

“Achterhaald.” Dat is het woord dat ik altijd weer hoorde vallen bij *De tweede sekse*, zegt ze. “Het boek is gepubliceerd in 1949 en het klopt, er zijn passages

en bronnen die ingehaald zijn door de tijd. Maar toen ik het onlangs opnieuw las, stond ik ervan verstedd hoe pijnlijk accuraat het, na 77 jaar, nog altijd is. Ik heb het dan nog niet eens over de manofese, die neoconservatieve opstoot onder jonge mannen, en de hele cultus van de ‘nieuwe vrouwelijkheid’ in de vorm van tradities en momificaties. Ik heb het vooral over de blijvende vanzelfsprekendheid in onze samenleving van het mannelijke model. En daar zijn we allemaal, al dan niet bewust, medeplichtig aan. Als ik een zaal vol mensen vraag om een grotbewoner te tekenen, dan krijg ik van iedereen een man met een knuppel. We staan er gewoon niet bij stil hoe diep dat ingesleten is. Wat De Beauvoir zei: je wordt niet als man of vrouw geboren, je wordt tot man of vrouw gemaakt. Die maatschappelijke rollen blijven ons, van bij de geboorte, achtervolgen. Jij mag wild zijn, jij niet, jij mag vlechten maken, jij niet. Jij mag huilen, jij niet. Daar is, helaas, nog altijd veel te weinig achterhaalds aan.”

“Elke keer in de supermarkt ben ik me ervan bewust dat ik zomaar mijn kan volladen. En dat ik niet zoals mijn ouders moet rekenen en selecteren. Dat ik zoveel mogelijkheden heb, dat ga ik nooit vanzelfsprekend vinden”

Julie geven er hier thuis alvast een overtuigend antwoord op.

“De rollen staan hier nogal haaks op de traditie, ja. Mijn man is voltdijs huisman. Dat is gaandeweg gegroeid, het is nooit een vooropgezet plan geweest. Maar ook daar is het ontstellend om te zien hoe vaak mijn man, zelfs van zelfverklaarde feministen, terloops de vraag krijgt of hij ‘nog altijd gehuld is zo zonder iets te doen’. Ongelooflijk toch. De zorg voor drie kinderen is blijkbaar ‘niets doen’. Geen wonder dat al die moeders, die de zorg er stilletjes als tweede shift bijnamen, ongezien blijven.”

‘Moeders zijn de meest gediscrimineerde groep in de samenleving’, schrijft je zelfs.

“Moeders die carrière willen maken, moeders die kunstenaar willen zijn, dat blijven we om een of andere reden heel complexe combinaties vinden. We willen wel dat vrouwen moeder worden, maar blijkbaar moeten ze vervolgens vooral doen alsof ze dat niet zijn. Een tijdje geleden had ik in een sollicitatie voor een positie als gewoon hoogleraar de laatste rolfde gepaast. Een

man en ik bleven over. Hij was 45, ik toen 42. Ik had meer doctoraten begeleid en meer publicaties op mijn naam staan, terwijl ik intussen ook nog eens drie kinderen had gekregen – helaas is dat iets waar niemand bij stil staat. Uiteindelijk hebben ze voor de man gekozen. Ze gingen er klaarblijkelijk van uit dat een man beter fondsen zou werven. Dat bedoel ik dus, staan er niet bij stil hoe diep de stereotypen ingesleten zijn.”

Je hebt drie zonen, drie jonge tieners intussen. De manofese was ongetwijfeld al een gespreksonderwerp?

“Ik maak me over mijn zonen eerlijk gezegd weinig zorgen. Belangrijker dan eender welk gesprek, is wat ze hier thuis te zien krijgen. Een heel gewone scène bijvoorbeeld is mijn man die dwelt terwijl ik zit te schrijven. Dat overstijgt alle theorie. Nog een veelzeggende anekdote van toen ze nog kleiner waren: mijn man heeft lang jaren rijbewijs gehad, dus zat ik bijna altijd aan het stuur, net zoals mijn moeder nadat ze weduwe was geworden, en zoals ook een van mijn zussen na haar scheiding. Mijn zonen waren dat beeld zo gewoon geworden dat ze eens in hevige paniek zijn geschoten toen hun grootvader achter het stuur kroop. Was dat wel veilig? (*Lacht*) Ik bedoel maar: structuren en denkbekken kunnen wel degelijk omgevoerd worden. Je moet er gewoon naar leven. Zelfs het kleinste voorbeeld kan groots navoring krijgen.”

Dat is ook de radicale hoop die je geeft met *Vrouwen in duistere tijden*, en die je in deze een zin finala vat: ‘Niemand is te nietgemaakt om niet iemand te kunnen zijn.’

“Daar ben ik ten diepste van overtuigd. Hoe we in het leven staan, is hoe we antwoord geven op het kwaad. Al wat we doen, heeft betekenis. Al wat we niet doen, ook. Wat je zelfs nog maar beslist om online te *liken*, om te delen, om te lezen, dat is allemaal van tel. Voor jezelf denken is op zich al een daad van verzet. ‘De wereld is niet begrijpbaar, maar wel omarmbaar’, schreef de filosoof Martin Buber. ‘Er de wereld omarmen, dat doe je door een van de wezens op deze wereld te omarmen.’ Zo simpel, zo krachtig. Nog viering maanden is *Amny* overleden. Zij was een vrouw die ons warm verwelkomd had in Leden, terwijl andere mensen op ons neerkeken of de auto banden van mijn ouders plat staken. Zij nodigde ons uit om bij haar te komen eten, we waren altijd welkom, ze was de oma die we niet hadden. In haar eerste heeft zij ons hier in dat moeilijke begin toch thuis doen voelen. Ik wens iedereen zo’n *Amny* toe. En ik wens het ik wens iedereen zo’n *Amny* te kunnen zijn. Hoe krachtig eenvoudig het verzet kan zijn.”

Vrouwen in duistere tijden en *Over Palestina* zijn uit bij De Bezige Bij. De ontdekking van de vrouw is uit bij Athenaeum. De Socratesbeker, voor het meest urgente Nederlandse filosofieboek voor een breed publiek, wordt op 8 april uitgereikt in Amsterdam.

© Elke Pannekoek

recensies

Dit is Sparta

GESCHIEDENIS Sparta: dan denk je aan sober leven, bikkelharde discipline en koning Leonidas, wiens hoofd op de pralines prijkt. Maar hoe was dat rijk echt? Andrew Bayliss doorprikt de clichés.

"Israël moet een Athene en een super-Sparta worden." Dat zei de Israëlische premier Benjamin Netanyahu in september 2025, op een moment dat de genocideoerlog in Gaza volop bezig was. Waarna het interpreteren kon beginnen: wat bedoelde hij precies met dat heidense "super-Sparta", in de Israëlische context? Doelde hij op de reputatie van vrijheidsstrijders die de antieke Spartanen tot nu vandaag hebben, omdat een handvol het in 480 v.Chr. bij de bergpas de Thermopylen ('de Warme Poorten') in Centraal-Griekenland opnam tegen de Perzische (I) overmacht? Ze stredden overigens zonder succes én met de hulp van andere Grieken.

Of had Bibi het over de stadstaat die aan zijn inwoners een strakke en exclusieve gemeenschappelijke identiteit oplegde, van de wieg tot het graf, tot en met gezamenlijke teegroepen toe? Of verwees hij naar het kleine, maar uitstekend getrainde leger van hoplieten, van wie alleen maar werd verwacht dat ze succesvol strijd konden leveren?

RITUEEL MOORDEN

Feit is dat veel aspecten van het antieke Sparta nog steeds tot de verbeelding spreken: de collectieve en identitaire Spartaanse levenswijze, een stabiel bestuur met trekjes van diverse soorten 'cratie', de rigide hiërarchie die interne spanningen toedekte, de opvoeding die was gericht op sportieve, strak getrainde mannen- en vrouwenlijven en waar zang en dans een inherent deel van uitmaakten.

Het zijn allemaal facetten die Andrew Bayliss, hoofdcoördinator Griekse geschiedenis in Birmingham, naar voren schuift in zijn antwoorde op de vraag hoe het verhaal van Sparta een tijdlang een succesverhaal kon zijn. Maar de belangrijkste factor is volgens hem de onontselijke uitbuiting van de zogenoemde heloten, mensen die in de brede omgeving van Sparta woonden. Zij werden tot slaaf gemaakt en bij momenten op wreedaardige wijze vermoord, in een soort van ritueel.

Bayliss beantwoordt de succesvraag aan het begin van zijn stevige boek *Sparta*, en vertelt vervolgens netjes chronologisch het verhaal van Sparta van circa 1000 tot 371 v.Chr., voor zover we dat uit de bronnen kunnen affinderen. Met als belangrijkste kanttekening dat Spartaanse bronnen zeldzaam zijn en dat we het dus veelal moeten doen met wat niet-Spartanen in die tijd te melden hadden over de oek voor hen bizarre utopie/dystopie op de Peloponnesos. Gelukkig stoot de archeologie meer en meer op Spartaanse bewijsstukken.

Sparta beleefde qua machtsuitbreiding z'n hoogtepunt in de vijfde eeuw v.Chr., nadat het een sleutelrol had gespeeld in de strijd tegen de Perzen onder leiding van Xerxes. Een kleine eeuw later kreeg het dat andere Griekse zwaargewicht, Athene, klein in de Peloponnesische Oorlog, die in 404 v.Chr. eindigde. Maar dertig jaar later was het afgelopen met de historisch belangrijke rol van het Spartaanse imperium: een geval van *imperial overstretch*, al-dus Bayliss.

Andrew Bayliss taleert een indrukwekkende kennis van zaken

Sparta had volgens hem een soort Rome kunnen worden, maar 'vergat' de veronderzochte gebieden in zijn systeem te integreren, iets wat de Romeinen veel later wél deden. Uiteindelijk was het de zelfzuchtige Spartanen alleen te doen om hun eigen rijkdom en vrijheid. Zo word je meer "een virtuele supermacht dan een echte", aldus Bayliss, die in zijn bewoendingen de actualisering niet schuwt. Hij ontmythologiseert en nuanceert het verhaal van Sparta in zijn boek op voorbeeldige wijze, onder meer door het op te hangen aan prominente Spartanen. Daarbij taleert hij een indrukwekkende kennis van zaken. Dat een aanzienlijk deel van dit boek gaat over militaire episodes, kun je de auteur moeilijk verwijten.

Het is een teken des tijds dat het gemythologiseerde Sparta met al z'n associaties weer 'in' is, nadat het dat ook al was in sportmilieus en bij leidende figuren in nazi-Duitsland.

Vandaag wordt er onder meer met Sparta gedweept in kringen van Amerikaanse wapenfanaten, bij ultranationalisten en vanzelfsprekend in de gespieerde manoesfer. En vorig jaar voegde dus ook Benjamin Netanyahu zich bij de club.

Patrick De Rynck

De uitgewiste vrouw

FICTIE Maaike Neuville verkent in *De stormen* de kwetsbare positie van vrouwen in de kunsten, via het verhaal van een actrice die verstrikt raakt in het leven van de vrouw die ze moet spelen.

MAAIKE NEUVILLE
De stormen
De Bezige Bij, 360 blz.,
€ 24,99 (e-boek € 12,99)
★★★★

In 2023 debuteerde Maaike Neuville als romanschrijfster met het indringende *Zijn*, waarin ze pertinente vragen stelde over consent in de theaterwereld. Ondertussen voelt ze zich naar eigen zeggen eerder auteur dan speler, en dat onderstreipt ze met het ambitieuze en overvolle *De stormen*.

Dat boek sluit enigszins aan bij Neuvilles debuut, want ook nu is het hoofdpersonage een actrice en opnieuw wordt de omgang met vrouwen in het vak kritisch helder licht gehouden. We volgen Abbie, die de hoofdrol vertolkt in een biopic over Theresie Mae Smith, een Ierse schrijfster uit het begin van de twintigste eeuw. Nadat ze auditie heeft gedaan voor alleen maar heren, wordt ze tijdens de opnames met de dominante mannelijke blik op de set: de ijdele structuur als tegenspel, de regisseur met zijn opmerkingen en aanwijzingen waarmee bij Abbie grenzen overschrijdt, de kruiperige intimitateitscoaching worden heerlijk cynisch beschreven. Gelijkheids- en respect worden vaak alleen in woorden beleeden.

Dat blijkt ook uit de invalshoek van de film. In plaats van het portret van een tegendraasde schrijfster wordt dat een zeezotte prent over een vrouw met psychische problemen die niet te redden valt. Lezend in haar dagboeken ontdekt Abbie dat Theresie veel gelaagder is en het verhaal veel complexer. Er is de 'verboden' lesbische relatie uit haar jeugd die in de film verzwegen wordt, wegens zogenaamd te ingewikkeld; de problematische verhouding met haar arts, die in de film wordt voorgesteld als grote romantische liefde; en er zijn de gefuikte schrijffambities.

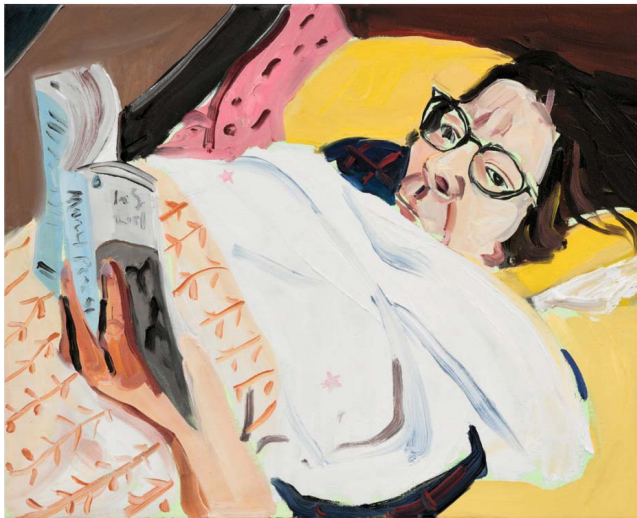
GEVAARLIJK

Door zich zo grondig te verdiepen en in te leven in de eigenzinnige vrouw die te pleiter liep tegen de muren van de patriarchale samenleving, ziet Abbie steeds meer parallel met Theresie. Ze speelt haar niet, zij is Theresie. Het leidt tot een identiteitscrisis, want hoewel ze vrij en sterk lijkt, wordt zij - honderd jaar later - net zo goed bepaald en beperkt door hardnekkig vastgeroeste opvattingen en verwachtingen. Kan zij eigenlijk wel voluit zichzelf zijn?

De stormen gaat over de filmindustrie, de magische kracht van acteren, maar vooral over de precare positie van creatieve vrouwen. Neuville duikt diep in de ziel van haar personages, waar het gevaarlijk stormt. Ze schuwt daarbij de grote thema's niet. Komen onder andere: aan bod identiteit, moederschap, queer, toxische mannelijkheid, zelfdoding, intergeneratieel trauma. Dat is veel, héél veel en het maakt de roman topzwaar. Bovendien is de groots opgezette constructie waarbij de verhalen uit twee eeuwen elkaar raken en spiegelen soms wat geforceerd, terwijl de hoogdravende stijl en de overspannen metafoeren in de dagboekfragmenten van Theresie tot taale lectuur leiden. Het kost dus wat moeite om *De stormen* door te komen. Wie daarin slaagt, blijft maar wachter.

Carl De Strycker

Reading in Bed 6, 2025.

Vriendschap in verf en tekst

BEELDBOEK In *Painting writing texting* delen schilder Chantal Joffe en auteur Olivia Laing hun kijk op het verstrijken van de tijd.

Olivia Writing, 2018. © Victoria Miro and Mack

In 2016 stuurde schilder Chantal Joffe een mailtje naar auteur Olivia Laing: ze had *The lonely city* gelezen en wilde Laing portretteren. Toen die laatste het atelier van Chantal Joffe in Noord-Londen binnenliep, begon een gesprek dat nooit meer gestopt is. Ze blijven praten, tot op vandaag, en delen live of via sms hun gedachten over kunst, literatuur en het leven.

Ook hun twijfels delen ze, en die blijven ondanks hun talenten verbaazingwekkend groot. Wanneer Laing voorzichtig het eerste hoofdstuk van een nieuw boek aan Joffe laat lezen, is het onderwerp van de e-mail: "is this shit?????????"

Ze beïnvloeden elkaar: terwijl Laing werkte aan *The garden against time*, een cultuurgeschiedenis van tuinen, maakte Joffe een reeks bloemenschilderijen. En Laing kreeg het idee voor de roman *The silver book*, die gesitueerd is in Italië, terwijl het duo in Venetië was voor Joffes tentoonstelling *The eel*.

Het boek *Painting writing texting* legt, in een boeiende dialoog tussen tekst en beeld, een klein decennium vast van samen kijken en denken. In die tien jaar vonden er grote veranderingen plaats in hun leven: een huwelijk, een scheiding, nieuwe partners, kinderen die het huis verlaten, een zoektocht naar genderidentiteit, ziekte. In het boek vat Joffe haar leven op doek. Laing reflecteert erover in tien essays

die je gericht doen kijken.

Op de schilderijen leren we in Joffes snelle, doch precieze penseelstreken haar familie kennen: haar moeder, zussen, haar dochter die opgroeit van baby tot jonge vrouw. Ze schildert haar moeder in een rode jurk en een sigaret met een peuter in de trein, drie zusjes in Halloweenkostuum. Of het schilderij *Story*: moeder op de sofa, de drie dochters in witte pjama's tegen haar aan, de jongste al wat slaperig. We zien haar eerst als jonge moeder, dan als ouder wordende vrouw, steeds fragieler, met een verband op haar oog na een operatie voor cataract.

SAMEN KIJKEN EN DENKEN

Laing schrijft een ontroerend essay over het universele gevoel van een moeder als veilige haven, in verf gevat terwijl ze een verhaalje vertelt voor het slapengaan. Het is een moment dat ook oudere kinderen in staat stelt om eenigszins terug te keren naar de heerlijke twee-eenheid van de vroege kindertijd, als een korte onderbreking van de pijnlijke strijd om autonomie, het waarschijnlijk levenslange heen-en-weer tussen de nood naar vrijheid en die aan geborgenheid en zorg.

"Moeder was vloeibaar", schrijft Laing, "oceanisch, (...) enorm, alles omvattend. (...) Door de jaren heen vindt een verandering plaats. (...) De moeder trekt zich inch voor inch terug, ze wordt kleiner en harder, ze komt tevoorschijn als een persoon met eigen noden en verdriet; gefrustreerd of ongelukkig, ouder, kwetsbaarder en, uiteindelijk, onvermijdelijk, helemaal niet meer samenzig."

Joffes schilderijen gaan over familie, verlies en de voortschrijdende tijd. Haar werk roept herinneringen op aan je eigen leven: wat ze schildert, is klein, particulier – een kartonnen bakje kersen, een man met een vuilnisbak, moeder en kind – en net daardoor universeel. Ongedwongen legt ze alledaagse momenten vast die met het verstrijken van de tijd winnen aan betekenis.

Ook hun twijfels delen ze, en die blijven ondanks hun talenten verbaazingwekkend groot

Eén schilderij is een zelfportret in bed, lezend. Van de titel van het boek is enkel 'In search' en 'lost' leesbaar, maar je weet dat het Proust's *À la recherche du temps perdu* is. Joffes fantastische schilderijen werken op hun best – en met wat hulp van Laings prachtige teksten – als madeleines.

Jozefien Van Beck

CHANTAL JOFFE & OLIVIA LAING
Painting writing texting
Mack, 192 blz., € 45
★★★★★

David Wojnarowicz with a Smiley Mug, 2016.

Es in Stripy Socks, 2024.

Halloween, 2020.

uit de boekhandel

“Een liefdesverhaal in een broeierig New York”

Een goede boekhandelaar loodst lezers door het schier eindeloze aanbod titels. Hier zet zo'n ervaren gids wat wegwijzers uit.

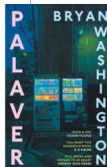
Deze week: Eva Manhaeve van de gloednieuwe Engelse afdeling van Passa Porta in Brussel.

REBECCA PERRY
May we feed the king

In dit originele en poëtische boek verveeft Rebecca Perry twee verhalenlijnen. In het ene probeert een curator scènes uit het verleden te reconstrueren aan de hand van objecten. Zorgvuldig plaatst ze bijvoorbeeld de juiste kazen en fruitsoorten op tafel om het er exact te laten uitzien als een feestmaal van eeuwen geleden. In het andere volgen we een middeleeuw-

se man die – zwaar tegen zijn zin – koning wordt. Door die verhalen tegenover elkaar te zetten stelt Perry boeiende vragen: wat is geschiedenis, en hoe gaan we daarmee om? En dat in een heel fris en zacht proza. Perry is ook een dichter en dat voel je.

BRYAN WASHINGTON
Palaver

Het werk van Bryan Washington, een jonge Amerikaanse schrijver van kleur, draait vaak om familiebanden. Zo ook *Palaver*, waarin we een moeder en zoon volgen die van elkaar vervreemd zijn geraakt. De zoon is van Houston verhuisd naar Tokio, waar hij als homoseksuele man van kleur maar moeilijk aansluiting kan vinden bij zijn omgeving. Na vele jaren staat plots zijn

moeder voor de deur. In meanderende zinnen beschrijft Washington hoe de twee langzaam dichterbij elkaar komen, hoe ze een taal vinden om met elkaar te praten. Een prachtig, haast meditatief boek dat veel zegt en tegelijk veel openlaat.

BRANDON TAYLOR
Minor black figures

Ook Brandon Taylor is een jonge Amerikaanse schrijver van kleur met een verfrissende, heel eigen stem. Zijn *Minor black figures* speelt zich af in een zomers, broeierig New York, waar de zon op je huid brandt. De hoofdpersoon, een schilder, zit in een creatieve impasse. Hij heeft wat bescheiden bijverdiensten, bijvoorbeeld als restaurateur, maar in zijn eigen werk loopt hij vast. Dan

ontmoet hij een voormalige priester met wie hij voorzichtig een verhouding begint. En samen met de liefde vindt hij uiteindelijk ook zijn inspiratie terug. Taylor probeert zijn boek vol met verwijzingen naar kunst, literatuur en politiek, en toch voelt het nooit zwaar aan. Het liefdesverhaal is gevoelig en spannend, je leest deze roman in een ruk uit.

Landen 'ontdekt' door Portugese ontdekkingsreizigers, op de Cantino-wereldkaart, 1502. © rr

De eeuw van drukpers, buskruit en bureaucratie

GESCHIEDENIS Hans Mulder schreef een vlot boek over de zestiende eeuw in Europa, aan de hand van soms verrassende casussen.

Europa. De zestiende eeuw is het startschot van een ambitieuze boekeencyclus: historicus en conservator Hans Mulder wil in vier volumes de geschiedenis van Europa tussen 1500 en 1900 vertellen. Elk boek zal een eeuw behandelen aan de hand van thema's als reizen, kunst, wetenschap en natuur. Het opzet doet misschien denken aan de statige *Winkler Prins* van weleer, maar een droge encyclopedie is dit niet. Daarvoor heeft Mulder, die in 2021 de Jan Wolkers Prijs voor het beste natuurboek won, een veel te vlotte pen.

Geen encyclopedie dus. Wat is dit boek dan wel? Het is best moeilijk om daar de vinger op te leggen. Wie een helder overzicht verwacht van wat de zestiende eeuw nu echt zo uniek en specifiek maakt, komt enigszins bedrogen uit.

Nochtans valt er best iets te zeggen voor een toegankelijke introductie tot die eeuw, die als geen ander de loop van onze geschiedenis bepaalde.

De zestiende eeuw bukt namelijk van de vroegmoderne 'revoluties' die met elkaar verweven zijn. Een technologische revolutie met de drukpers en het buskruit, die beide pas vanaf de zestiende eeuw echt volledig benut werden. Een intellectuele revolutie, want die drukpers maakte het mogelijk om ideeën sneller dan ooit tevoren te verspreiden. Protestanten daagden vervolgens het monopolie van de katholieke kerk uit en wetenschappers haalden eeuwenoude dogma's onderuit. Een politieke revolutie, want staten als Spanje en Portugal ontplooiden een stevige bureaucratie en bouwden koloniale rij-

ken uit. Een economische revolutie, want de legers van die staten werden onder meer betaald met de inkomsten uit hun kolonies, en de handelsstromen uit die kolonies leidden tot een eerste globaliseringsgolf.

Al die elementen, van de copernicaanse omwenteling tot de reformatie, komen wel degelijk aan bod in dit boek. Zeker de eerste hoofdstukken hebben een klassieke opbouw, waarin Mulder al die ontwikkelingen schetst. Maar gaandeweg kiest hij meer en meer voor uitgesproken casussen om zijn zestiende eeuw leven in te blazen – van shakespeariaanse theater tot palladiaanse villa's. Die focus, waarbij Mulder dit hoofdstuk ophangt aan een specifiek voorbeeld, ontlaast hem van de plicht om exhaustief te zijn.

LONELY PLANET

Hoe boeiend en verrassend gekozen de verhalen soms ook zijn, zo'n enigszins welkeurtige focus roept ook de vraag op welke kunstwerken, personen, evoluties niet aan bod komen. Behalve in Antwerpen, waar Mulder handelsvrouwen en kunstenaarsen vermeldt, wordt de zestiende eeuw klaarblijkelijk uitsluitend door mannen bevolkt. En door de keuze voor de kapstok met voorbeelden, moet de auteur neevonderwerpen soms erg beknopt behandelen. Dat werkt af en toe frustrerend. De summier biografeën van Italiaanse renaissancekunstenaars, bijvoorbeeld, passen zo in een Lonely Planet-gids.

Meester van de soberheid

DON WINSLOW
De eindscore
HarperCollins,
316 blz., € 21,99
(e-boek € 8,49).
Oorspr. titel:
'The final score'
★★★★

THRILLER Don Winslow verzamelt in *De eindscore* zes novelles die bewijzen dat hij een van de beste vertellers van dit moment is.

Brad McAlister had het goed voor elkaar: een boeiende job, een hoog inkomen, een prachtige vrouw en een zalig kind. Maar door één fatale klap tijdens een banale ruzie belandt hij in Folsom Prison, de 'beerput van de samenleving'. Daar ben je niks met je "burgerbrein" en moet je overschakelen op je "gevangenisbrein". Hoe McAlister binnen de gevangenis muren overleeft, maar ook daarbuiten wanneer hij na vijf jaar vrijkomt, beschrijft Don Winslow prachtig

in 'Botsing', de laatste van zes novelles die hij verzamelde in *De eindscore*.

Winslow werkte ooit als biosecoopuitbater, privédetective en hij organiseerde safari's in Afrika, vandaag is hij vooral een geveerd misdaadauteur. Zijn verhalen gaan over stoere kerels die leven volgens hun eigen, weliswaar gepervereerde morele codes, maar die onderweg geconfronteerd worden met de diepe kloof tussen wie ze willen zijn en wie ze worden zijn.

De dilemma's die zoets met zich meebrengt, beschrijft Winslow in pakkeerde verhalen. Nee Doug Pritchett in 'De noordvlugel': wanneer zijn neef in de gevangenis belandt, besefte Doug dat die het er nog geen maand zal volhouden, tenzij hij op bescherming kan rekenen. Hij ver-

koop zijn ziel aan de duivel, voor zijn neef, voor zijn familie.

Hierlijk is het verhaal 'Ik zweer het je': een lang en ronduit grappig gesprek tussen twee harde jongens dat begint met de vraag of het getal nul even of oneven is. Gaandeweg proberen ze elkaar vooral te overbluffen met straffe verhalen over Lenny No Socks, Carpenter Joe, Fat Tommy of Celia, de vierde vrouw van weer een andere misdadiger.

Winslow schrijft sober. Zelden telt een alinea meer dan twee regels. Hij beheerst de straattaal en weet hoe je er actiescene neerzet. Soms flirt hij met sentimentaliteit, maar toch blijft hij aan de (goede) kant van de ontroering. Pakkend is zo het verhaal 'De dranklijst'. Tot in de jaren 70

Handig voor wie tijdens het kuieren in de Vaticaanse Musea snel het geheugen wil oprispen, maar toch wat mager voor een fraai vervolgboek koffietafelboek als dit.

Ook het basissidee, een eeuw per boek, veroorzaakt nu en dan problemen. Terecht start Mulder zijn bespreking van de renaissancekunst al in de veertiende eeuw. De godsdienstoorlogen uit de zestiende eeuw lopen dan weer vrolijk voort tot in de zeventiende eeuw. Academici hoeden zich al een tijdje voor al te strikte breukvlakken tussen eeuwen. Meteen ook de reden waarom een wetenschappelijk tijdschrift als *The Sixteenth Century Journal* deze 'lange eeuw' bijzonder breed definieert en bijdragen aanvaardt over de periode van 1450 tot 1650.

Mulder is zich, zo blijkt uit de inleiding, wel degelijk bewust van de beperkingen van zijn opzet. Bovendien is *Europa. De zestiende eeuw* geen wetenschappelijke verhandeling, waardoor hij deze bedenkingen van een vakidoot gerust naast zich kan neerleggen. Dat kunnen lezers, die zich ongetwijfeld zullen vermaken met dit weelderige mozaiek van zestiende-eeuwse verhalen, uiteraard ook.

Jonas Roelens

Uitvaart van Karel V., Christoffel Plantijn, 1559. © r

mocht er in bepaalde Amerikaanse staten op zondag geen alcohol verkocht worden. Hoofdpersonage Nick levert daarom op zondag aan enkele vaste klanten de drank die ze niet kunnen missen. Met het 'drinkgeld' wil hij zijn inschrijving aan de universiteit betalen, want op zijn ouders kan hij daarvoor niet rekenen. Tot zijn spaaigeld verdwijnt. De redding komt uit onverwachte hoek.

De eindscore is een aanrader voor lezers, maar net zo goed voor (aspirant-)schrijvers. Stephen King, toch niet de minste collega, noemt Winslow een van de grootste verhalenvertellers. In deze novellen komen zeggingskracht, structuur, karakterontwikkeling en spanning schitterend samen.

John Vervoort

HANS MULDER
Europa. De zestiende eeuw
Alfabet Uitgevers,
302 blz., € 39,99
(e-boek € 16,99)
★★★☆☆

goed kort

BEREND SOMMER
De Reichenbachs
Prometheus, 384 blz.,
€ 24,99 (e-boek € 14,99)

Met *De Reichenbachs* schreef de in Parijs wonende Nederlandse auteur en historicus Berend Sommer een heerlijke satirische zedschets. Alles en iedereen moet eraan geloven: zijn eigen generatie (jongeren die ofwel heel hard werken en heel hard feesten, ofwel amper meer doen dan op de sofa hangen), de boomers met hun holle idealen, de politiek die niet langer bestuurt en de vierde macht die moreel failliet is.

De roman is een kroniek van twee decennia vanuit het perspectief van de Reichenbachs, een Haags modelgezin. Of toch als je van op grote afstand kijkt. Want van dichterbij zie je de barsten. Bij broer en zus: oorlogsverslaggever Juliette en kunstenaar Serge (in vier jaar tijd maakte hij twee foto's); bij vader en moeder: mislukte topambtenaar Jaap en ex-minister Willemijn. Er valt veel en smakelijk te lachen, en evenwel hoofdschuldend na te denken in deze panoramische roman. (Jozefien Van Beek)

BERT NATTER
Zonderhond
Thomas Rap, 125 blz.,
€ 22,99 (e-boek € 12,99)

Charlotte Mutsaers maakte ooit de 'verginging' om in een interview te zeggen dat de dood van haar eerste fotokriër haar "meer verdriet deed dan de dood van mijn bloedeigen moeder". Daar kwam veel reactie op. Maar "het was de waarheid, gevoel laat zich niet dwingen", zei de schrijfster. Bert Natter stelt iets gelijkaardigs vast in *Zonderhond*, zijn novelle over het aftakkelingsproces van zijn zwarte Labrador Hutsh. Het is de traan te veel: na de dood van zijn broer, lang geleden, de dood van zijn vader en later ook van zijn moeder, die aan Parkinson leed, zet het afscheid van Hutsh pas echt de traanklieren wijd open.

Natter beschrijft het met zoveel verdedering dat zelfs 'ik heb niets-met-honden'-lezers zich zullen voelen smelten - precies het effect dat Hutsh op de familie had. Met zijn stevige roman *Aan het einde van de oorlog* haalt de Bert Natter de shortlist van de Boekenbon en nu ook van de Libris Literatuurprijs. *Zonderhond* is een bijzondere ballade voor je aan die stevige elegie begint. (DSL)

HUGO CLAUS
Minnar tegen elke prijs. Parijs' dagboek
Prometheus, 272 blz.,
€ 24,99 (e-boek € 14,99)

In het najaar van oktober 1975 besluit Hugo Claus zijn relatieproblemen vast te leggen in dagboekvorm. Claus' partner Sylvia Kristel is wereldberoemd geworden met de hoofdrol in *Emmanuelle* en bevindt zich plots in de beau monde van Parijs. De dubbel zo oude schrijver zwijgt ondertussen in verval, seksuele frustratie en het achterhalen van Sylvia's al dan niet gefingeerde affaires. Claus wil uit zijn nota's een roman maken, maar zover komt het nooit. Vijftig jaar later presenteert uitgeverij Prometheus alsnog het oorspronkelijke manuscript.

In zijn aantekeningen is Claus genadeloos voor Kristel en zichzelf, voortdurend schipperend tussen wanhoop en walging. Hij verbindt Kristels acceptatie van de dood, maar net zo goed aan zijn eigen geprojecteerde verlangens. "Zelfs al weet ik dat zij alleen de rol speelde die ik haar toebedeelde, namelijk voorwerp van liefde, dan nog is het moeilijk of lastig om afstand te doen van het cadavere-gedane rollietje." Niet zelden voegt hij suggesties toe over hoe hij aangekondigd later kan hergebruiken in romanvorm. Zo is dit dagboek ook de wroeging van een schrijver die niet langer het onderscheid kan maken tussen zijn leven en zijn kunst, of misschien dat onderscheid zelfs bewust afwijst. "Een streling is pagina's waard", tekent Claus op, "ook als de streling vergiftigd is". Op dat moment is de breuk al onafwendbaar, maar het maakt van *Minnar tegen elke prijs* een interessant curiosum dat een bijzondere inkijk geeft in het gevoelsleven van Claus. Of wil hij ons dat alleen maar doen geloven? (Remo Verdickt)

over hèhè en huh huh

Stapt een man in de sauna en die zegt 'huh huh'

Zonder dat we het goed en wel beseffen, proppen we onze zinnen gedachteloos vol met zogenaamd nutteloze woorden. Eén ervan is 'hèhè'. **Paulien Cornelisse** struikelt erover: de talige kiezel blijkt een mysterieus etymologisch fossiel.

Ooit bracht ik met mijn gezin een midweek door op Tiengemeten, een eiland in Zuid-Holland. Er zijn daar geen auto's, maar wel veel vogels. Sinds 1997 worden delen van Tiengemeten 'teruggegeven' aan de natuur. Omdat de mens daar dus niet meer ingrijpt, kun je zien hoe Nederland er ongeveer uitzag voordat wij er met z'n allen overheen zijn gegaan. Met onze terpen en wierden en paadjes en wegen en de A4.

Die teruggegeven delen van Tiengemeten zijn leeg en drassig. Typisch zo'n landschap waar je een enthousiaste bioloog verwacht die opduikt om te zeggen: "Het lijkt alsof er niet veel is, maar kijk eens hier bij je voeten: het moeraskrakeelstronkje! Hartstikke zeldzaam!" Wie geen enthousiaste bioloog is, zal na een verblijf op Tiengemeten moeten concluderen dat de eerste bewoners hier alleen uit bittere noodzaak zijn komen wonen. Zij waren gelukszoekers. Misschien waren ze van andere plekken verjaagd. Misschien was er op andere plekken nog minder eten.

Enmaai hier moesten ze, met de enkels in de modder, elke dag vissen. 's Nachts slapen ze in vochtige onderkomens. Als het gelukt was om wat natte takken in de fik te krijgen, als ze een kort moment droge votten hadden, dan zullen die eerste bewoners elkaar hebben aangekeken om te verzuichten: "Hèhè."

"Hèhè" is misschien wel het meest Nederlandse woord dat er is, en de meeste Nederlandstaligen zullen het niet eens een woord vinden. Het is meer een soort kreun, iets wat per ongeluk uit je longen langs je stembanden ontsnapt als je omdraait in je schapenvak, op je terp.

Over veel van wat we zeggen denken

we niet echt na. In ons hoofd vormt zich een gedachte, daar geven we woorden aan, maar ergens op de lopende band van hersenen naar mond worden er nog wat dingen bij gevooid: woorden die misschien niet nodig zijn om een boodschap over te brengen, maar die wel belangrijk zijn om die boodschap een beetje prettig te verpakken.

EVEN

Neem het woord 'even'. Letterlijk betekent het 'kortdurend', maar zo wordt het zelden gebruikt. Vaker is dit woord een extraatje dat maakt dat wat je zegt minder erg of groot klinkt. 'Kun je mij mailen wat er besproken is?' klinkt bij na agressief. 'Kun je mij even mailen wat er besproken is?' klinkt al beter, en nog gezelliger wordt het als je van 'even' heel even maakt, of 'eventjes'. (Ik ben zelf een groofterbruiker van

Ik bedien mij vaker dan vroeger van een premature 'hèhè': iets is nog helemaal niet afgerond, maar ik zeg alvast 'hèhè' om af te dwingen dat het goed zal aflopen

'even'.) Woorden als 'even' zijn extraatjes in onze zinnen; we denken er niet over na, maar we gebruiken ze wel.

Hèhè is ook zo'n woord. Wat betekent het eigenlijk? Ik denk dit: je zegt 'hèhè' als een activiteit klaar is en die niet op een ramp is uitgelopen. De archeologische 'hèhè'-situatie: lange wandeling gemaakt, koud en nat (thuis) komen, kop thee krijgen en 'hèhè'. 'Het is geen uitroep van succes, maar meer van 'dit hebben we weer gehad'.

In Duitsland bestaat er geen 'hèhè', in Engeland niet, en in Frankrijk ook niet – tenminste, de moedertaalsprekers die ikarnaar vragen zeggen van

niet. Vlamingen zeggen wel 'hèhè', maar minder frequent dan Nederlanders. 'Hèhè' lijkt daarmee een moeraswoord, het geluid van een laars die uit de modder wordt getrokken.

Of is 'hèhè' toch internationaler dan ik denk? Via via hoor ik over iemand die een reis in Indonesië maakte en daar regelmatig mensen 'hèhè, poepee' hoorde zeggen. Ik word heel enthousiast van die informatie, het zou kunnen betekenen dat 'hèhè' helemaal niet Nederlands is, maar juist geleend is uit een voormalige kolonie. (En zoals wel meer: niet meer teruggegeven).

Ik mail met Aone van Engelenhoven van de Universiteit Leiden, die gespecialiseerd is in het Indonesisch. Hij schrijft: "Wat voor een Nederlandstalige klinkt als 'poepee', kan in het Indonesisch/Maleis heel goed *pupuk* (mest) zijn. *Pupuk* *bawang* betekent 'uienmest'

'hè' (of 'hé', in verschillende spellingen) en 'poe' zijn in het Nederlands heel oud, van voordat we contact hadden met Indonesië. In het *Chronologisch woordenboek* kun je zien dat 'poe' (als uitroep van verbazing of spot) uit 1569 stamt, en 'hè' of 'hé' voor het eerst in 1612 is opgeschreven."

Nu is 'hé' geen 'hé' en ook geen 'hèhè', maar ik begrijp wel wat van der Sijs zegt: Nederlanders zaten al te poeh-en en te hèhè-en voordat ze zich Indonesië hadden toegeëigend. Dan is er natuurlijk nog de mogelijkheid dat wij 'hèhè, poepee' naar Indonesië hebben gebracht, maar ook het Indonesische woord 'pupuk' is ouder dan de Nederlands-Indonesische betrekkingen.

STOKOUD

Over 'tussenwerpsels' (waar 'hèhè' onder valt) legt Van der Sijs uit dat juist dit soort woorden een zeer hoge ouderdom hebben. "Klanknabooisende tussenwerpsels worden zelfs wel als een bron van het ontstaan van taal beschouwd. Het Indo-Europees – dat is de brontaal van waarmuit verschillende talen in India en alle Europese talen zijn ontstaan – kende zeker ook tussenwerpsels, bijvoorbeeld oh, ha en wee." Al zijn ze moeilijk te dateren, juist omdat ze vaak eerder gesproken worden dan opgeschreven.

Ter vergelijking: een concreet woord als 'computer' zal min of meer tegelijk in de Nederlandse schrijf- en spreektaal

© Wlad Verhoeve

zijn opwachting hebben gemaakt. Het woord 'doei' daarentegen heeft misschien wel decennia rondgeworven in het gesproken domein voordat iemand het durfde op te schrijven. Zoiets kan met 'hèhè' ook aan de hand zijn.

'Hèhè' is dus al lang onder ons, maar niemand heeft dat woord ooit bestudeerd. Op de een of andere manier lukt het 'hèhè' om aan onze aandacht te ontsnappen. Het eerste voorbeeld van een 'hèhè' in de betekenis van de 'geklaarde-klus-opfluchting' vind ik in het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage* uit 1900, waarin in een soort column een man wordt beschreven die nog net de tram haalt en zegt: "Hèhè, toch nog gepakt. Is dat loopen!"

Ik heb Indonesië dan wel afgeschreven als oorsprong van 'hèhè', maar zijn er andere landen waar gehèhè-d wordt? Ik wend mij tot taalkundige Mark Dingemans, een vrolijke man, die zich vooral bezighoudt met het onderzoeken van wat hij *liminal signs* noemt: bij-na-woorden of net-niet-woorden, die toch een functie hebben in een gesprek. Stel, Jij zegt tegen je moeder: "Het is helaas niet gelukt mijn kamer op te ruimen", dan kan zij tolerant reageren met: "Nou, dat komt dan binnenkort met." Maar als ze vlak voor die 'nou' een 't' zegt, die ze als het ware naar binnen zucht (probeer het maar even uit), dan wordt die hele zin doordrenkt met ergernis. Die 't' is een liminal sign.

Dingemans wijst me op het werk van een Finse collega, Samu Pehkonen. Die heeft een artikel geschreven over de Finse *huh huh*. Ik besluit dat ik deze man koste wat het kost moet spreken, al is het maar om te horen hoe de Finse 'huh huh' klinkt.

HUH HUH

Pehkonen werkt aan de universiteit van Tampere, 180 kilometer ten noorden van Helsinki. Ik heb hem gestrikt voor een Zoom-interview. Pehkonen zit in een grijs kantoor en achter zijn raam zal de zon nog vele uren weigeren om onder te gaan, want de poolcirkel is dichtbij. Vol vuur vertelt hij over 'huh huh', en hij doet voor hoe de Finnen dit uitspreken: als 'hoeh-hoeh', met hoorbare eind-h's. En hij legt ook uit hoe ze het gebruiken: "Je zegt het ten eerste als je iets vermoedens hebt afgerond. Ik had hier een kantoor op de vijfde verdieping, vlak bij het trappenhuis. Ik hoorde heb vaak mensen samen de trap op lopen, die dan bovenaan 'huh huh' tegen elkaar zeiden. Het betekende iets als: je hebt samen iets doorstaan." Ik veer op van deze beschrijving, want dit lijkt ontzettend op onze 'hèhè'.

Jaren geleden deed Pehkonen onderzoek naar hoe mensen interacteerden als ze samen iets ondernemen in de natuur. Hij analyseerde onder andere een video waarin twee vrienden aan het veldrennen waren. De vriend die het langzaamst rende, had een GoPro-ca-

'Hèhè' is misschien wel het meest Nederlandse woord dat er is. Hoewel, het is meer een soort kreun, iets wat per ongeluk uit je longen langs je stembanden ontsnapt als je omdraait

mera op zijn hoofd, waardoor je de snellere vriend steeds meer in de verte zag verdwijnen. Uiteindelijk hoorde je hem zeggen: "Huh huh." "Daarmee maakte hij duidelijk dat de loop eigenlijk wat te zwaar voor hem was. Doordat hij dat deed, kon de vriend met de GoPro óók toegeven dat hij niet lang in dit tempo door kon gaan. En dat bij trouwens ook pijn in zijn knie had. Ik denk er vaak over na hoe veel moeilijker gesprekken zouden gaan als je niet af en toe 'huh huh' kon zeggen."

Ook dat is herkenbaar. Ik kan me wandelingen herinneren waarbij ik boven op een heuvel een 'hèhè' heb laten vallen, met de subtekst: en nu gaan we even uitrusten. Pehkonen legt het woord deed van het bezigen van 'huh huh' uit: "Het was voor die vermoede vriend waarschijnlijk een afgewest om te zeggen: 'ik kan dit niet.' Met 'huh huh' liet hij veel meer open."

Het Finse gebruik van 'huh huh' lijkt erg op de Nederlandse 'hèhè', maar er blijken toch verschillen te zijn. 'Huh huh' is net iets vermoediger, in 'hèhè' zit

iets meer tevredenheid. Onze geërgerde 'hèhè' (zoals in 'Hèhè, daar ben je eindelijk!') heeft geen Finse tegenhanger. Wat je met de Finse 'huh huh' wel weer kunt, en met 'hèhè' niet, is verbazing uitdrukken. Pehkonen: "Stel, je komt iemand tegen en die zegt: 'Ik zag gisteren Paul, en hij had heel onverzorgd lang haar.' Jullie kennen deze Paul allebei als iemand die juist heel erg keurig

is. Dan kun je antwoorden: 'Huh huh' Of als je 'het sterker wilt maken: 'No huh huh!'"

Dan vertelt Pehkonen over nog een 'huh huh' situatie: "Dit is echt het archetypische 'huh huh'-moment: je stapt de sauna in en er zitten al wat mensen. Je gaat zitten, en na een paar minuten zeg je 'huh huh'. Finnen zijn over het algemeen gesteld op hun privacy, en willen ook liever niet de aandacht op zichzelf vestigen. Het zou dus te direct zijn om 'hallo' te zeggen bij binnenkomst. Maar met 'huh huh' kun je toch laten merken: ik ben er, en jullie zijn er."

GEWOON NEGEREN

Ik snap wat hij bedoelt, want ik denk dat de Nederlandse 'hèhè' soms ook zo gebruikt wordt. Misschien niet per se in een sauna, maar bijvoorbeeld in de wachtkamer van de dokter. Als je eenmaal zit, en je hebt 'hèhè' gezegd, dan is de stilte verbroken en kan er een ge-

← Vervolg van blz. 13

sprek plaatsvinden. "Maar", zo benadrukt Pehkonen, "dat hóéft dus niet. Een 'huh huh' mag ook genegeerd worden, er wordt niets afgedwongen bij de toehoorder." Dat is in het Nederlands ook zo, de 'hèhè' mag genegeerd worden. Of ik kan me toch niet voorstellen dat je na een onbeantwoorde 'hèhè' zou zeggen: "Ik zei: 'hèhè'".

Een flink gedeelte van de Finse 'huh huh' lijkt dus op de Nederlandse 'hèhè'. Het zou mooi zijn als er dan in de landen tussen België-Nederland en Finland ook gehèhè-d of gehuhuh-d wordt. Duitsland doet niet mee, weten we al, maar ook mijn contacten in Denemarken en Zweden antwoorden dat de geest van 'hèhè' daar ver te zoeken is. Het lijkt erop dat 'hèhè' en 'huh huh' twee eilandjes zijn binnen het

'Hèhè' is een echte sfeermaker. 'Hèhè' zeggen is een groepsactiviteit. Maar naast gezellig is 'hèhè' ook eerlijk: eerlijk over de vermoedheid of over de rampen die zouden kunnen gebeuren

Europese taalgebied.

Als 'hèhè' dan zo ontzettend Nederlands (en goed, gedeeltelijk Fins) is, dan zou je verwachten dat niet alleen het woord, maar ook het gevoel een plaats heeft in onze cultuur. En dus bij voorbeeld in de beeldende kunst. Dat valt niet mee. Het dichtst in de buurt komt *De aardappeleters*. Maar eerlijk gezegd zijn dat meer mensen die murw van uitputting langs elkaar heen staren. *De Nachtwacht* heeft nul 'hèhè' in zich. Al het werk van Vermeer trouwens er zijn mensen bezig, en als ze niet bezig zijn, dan krijgen ze niet een brief waar waarschijnlijk iets ergs in staat over een geliefde die is omgekomen op zee. Ik denk dat schilders 'hèhè' niet als onderwerp zien, omdat het eigenlijk 'niets' is. Er zit geen spanning in 'hèhè'.

LEVENSFASE

Een Nederlandse culturele uiting waar in het gevoel van 'hèhè' wel aanwezig is, zijn televisiereclames uit de jaren 80 en '90. Neemt de Douwe Egberts-reclames die draaiden om iemand die iets zwaars verrichtte en daarna thuis ("Thuis... waar je Douwe Egberts drinkt") een kop koffie kreeg. Er zijn hele generaties via reclames geïndoctrineerd met het 'hèhè'-gevoel. Waarom? Ik doe maar eens een cultureel duidende gooi: in een tijd dat van mensen steeds meer verwacht werd dat ze hun problemen zelf maar oplossen, hadden die mensen misschien steeds meer behoefte aan een knetterig soort geborgenheid? Even een moment dat je voor je gezorgd wordt en dat je zelf niets hoeft?

Wat dat betreft zouden we momenteel helemaal in 'hèhè'-hoogtijdagen moeten leven. Maar zeggen jonge mensen nog wel 'hèhè'? Ik hoor het kleine kinderen geregeld zeggen, maar die praten misschien gewoon hun (groot)ouders na. Zeggen pubers 'hèhè' tegen elkaar? Ik geloof het niet. Miss-

chien gaat 'hèhè' niet over een culturele trend die opkwam en weer uitdoofde, maar meer over een levensfase. Misschien hebben pubers nog niet genoeg reden tot 'hèhè' in hun leven. Ze zijn wel de hele tijd uitgeput, maar wellicht hebben ze nog genoeg basale levensenergie om het zonder 'hèhè' af te kunnen.

Als deze theorie nou snijdt, dan zouden de hedendaagse pubers later vanzelf gaan 'hèhè'-en wanneer ze eenmaal voor de taak staan een peuter in bed te krijgen, terwijl hun partner bedenken de kamer opruimt. Om uiteindelijk, na vele liden en verhaaltjes, samen net te ploffen op de bank.

Wanneer ben ik zelf gaan 'hèhè'-en? Ik heb geen idee, maar ik ben mijn 'hèhè'-s wel steeds meer gaan voelen,

en dat strookt met de levensfasetheorie. Ook bedien ik mij vaker dan vroeger van de premature 'hèhè': iets is nog helemaal niet afgedord, maar ik zeg alvast 'hèhè' om af te zwingen dat het goed zal aflopen. Een zucht is een zorg, een 'hèhè' is een uiting van hoop.

En dat brengt mij tot mijn laatste duiding van 'hèhè'. Wat willen we nu eigenlijk met deze verzuiching? Wel, 'hèhè' is een echte sfeermaker. 'Hèhè' zeggen is een groepsactiviteit. Maar naast gezellig is 'hèhè' ook eerlijk: over de vermoedheid of over de rampen die zouden kunnen gebeuren. Met als een 'natuurlijke afsluiting' de 'hèhè'.

Dat zou ik ik hier ook willen schrijven: hèhè, ik snap het. Maar ik heb niet het gevoel dat ik 'hèhè' echt tot in de puntjes vat. Ergens vind ik dat wel mooi, dat je bij het bestuderen van 'hèhè' maar moeilijk een punt van 'hèhè' bereikt. Dit wil niet zeggen dat 'hèhè' altijd een mysterie zal blijven. Natuurlijk hoop ik dat er nog eens iemand vier jaar gaat promoveren op 'hèhè', en dat dan alles wat ik heb opgeschreven onzin blijkt te zijn. Want dat is vooruitgang, mensent! Verder hoop ik dat alle sprekers van het Nederlands, of ze nu zijn opgegroeid met de taal of niet, hun zinnen gedachteloos blijven volproppen met zogenaamd nutteloze woorden. Maar ook hoop ik dat ze zich af en toe een kort moment zullen afdragen: Wat zeg ik nu? En wat zegt het dat ik dat zeg?

Paulien Cornelisse

PAULIEN CORNELISSE
Hèhè. Over wat we zeggen zonder dat we het doorhebben
New Book Collective.
70 blz., € 17,50
(e-boek € 9,99)

recensie

Wat er ontstaat als we samen een bus bouwen ...

JEUGD (6+) Vijftien jaar, zo lang werkte Jakob Martin Strid aan dit wervelende boek. In Denemarken werd hij bekend door zijn satirische tekeningen in het dagblad *Politiken*, maar met *De fantastische bus* brekt hij internationaal door in kinderboekland.

JAKOB MARTIN STRID

De fantastische bus (6+)

Vertaald door Lammie Post-Oosterbrink.

Blauw Gras, 204 blz., € 34,99

★★★★

We bevinden ons in Ahnstar City, een wereldstad vol wolkenkrabbers, fabrieken, kranen, een Starbucks en heel wat bedrijvigheid. De bewoners zijn dieren in een mensenzaas. Klinkt gezellig, maar Ahnstar City is geen leuke plek. De lucht is er vervuild, alles draait om geld en je tref er nog lelijke (en soms gevaarlijke) sporen aan van de voorbije grote oorlog. Er zijn bovendieplannen om de sloppenwijk aan de haven af te breken, de buurt waar de jonge Takoos samen met een groepje andere dieren wonen. Tako is de verteller van het verhaal. Wanneer de dieren één voor één hun vaders dreigen te verliezen en dokter Dion niet meer weet hoe de kleine, zieke Timo beter kan worden, nemen ze hun lot in eigen handen. Tijd voor actie.

Op 23 augustus hielden we een grote vergadering in de hal. Sprig leigde uit dat we een gigantische bus wilden bouwen om mee naar het oosten te rijden, om naar Balanka te gaan. Er was plaats genoeg voor iedereen." De dieren bevinden zich aan een onwaarschijnlijk project: ze bouwen samen een gigantische bus die hen naar Balanka zal brengen, waar de saffraanlelie bloeit die Timo (en bij uitbreiding de hele wereld) kan genezen. Op donkere bladzijden vol striemende regen zie je hoe ze zich naar de bus begeven, het zijn net mensen op de vlucht, met de bus als een ark van Noach – hun laatste strohal.

TE LAND, TER ZEE EN IN DE LUCHT

In meer dan 200 pagina's vol gedetailleerde tafereelen en uitgepuurde tekst volgen we de spectaculaire uittocht over de aarde én de lucht. Van de bus heb je dan al technische tekeningen ontdekt, je hebt de dieren zien discussiëren, twijfelen en volharden, en via tijd-sprongen kom je te weten waarom de oudere dieren dood wat ze doen. Hun vorige tocht van 100.000 kilometer liep namelijk niet goed af: Lucas werd een drinkaard, Tolstoj een oude man vol schaamte en verdriet en Pierre worden ze nooit meer terug... Zoveel oud verdriet en onverwerkte trauma's, je verwacht het niet in een kinderboek, maar Jakob Martin Strid verveelt het allemaal rustig, eenvoudig, eerlijk en volstrekt geloofwaardig.

En daar gaan ze dus met die fantastische bus. En zoals het een echte gezegde betaamt, loopt deze reis niet over rozen. Hoop en wanhoop wisselen elkaar af. Landschappen ook.

Is werd toendra - en toendra werd steppe. En dag werd nacht.

Wat de dieren overvloedig honds samenwerken, zeggen voor elkaar, liefde, vriendschap en het onwankelbare geloof dat uiteindelijk alles goed komt. Strid heeft met *De fantastische bus* zo een troostrijk boek gemaakt dat je op zoveel manieren kan voorlezen, lezen en herlezen. Het is een spannend en grappig avonturenverhaal, een aanklacht tegen oorlog, autoritaire praktijken, kapitalisme en milieuvreuging, een ode aan de vriendschap en een hoopgevend sprookje. Het werd een strip, een leesboek en een zoekboekje. Dit boek wil heel veel zijn, en het is daar wonderlijk en glansrijk in geslaagd.

Silvie Moors

EN?

Josse De Pauw
is speler en maker

Be halve dat deze column helpt om mijn emotionele boekhouding enigszins op orde te houden, brengt hij vrienden ook maandelijks op de hoogte van voornemens en verlangens. Ze moeten er mijn ergernissen bijnemen, maar zoals het ware vrienden past, kennen ze die al jaren en hebben ze zich daar nooit veel van aangetrokken. Ik schreef een tijd geleden dat ik, na het lezen van een interview met Béla Tarr, alle films van hem wilde zien, een voor-nemen voor het gezegende jaar 2026. Enige dagen na 't verschijnen des columns, laat Gerdt Magiels mij vanuit zijn Franse verten weten dat er een retrospectieve op komst is bij Cinema Lumière in het FomU. Merci!

Werkmeister harmóniák is de eerste. In een schraal café, rond sluitingstijd, legt een jongman aan de overblijvende dronkaars-aanschouwelijk uit hoe een volledige zonsverduistering werkt. Hij vraagt hun medewerking, laat wankelende manen als tollende planeten door het lokaal zwerfen rond een dikkerd, die met wijd opengespede ogen en in de lucht wriemelende vingers die de straling moeten verbeelden, de zon speelt. Het is een fascinerende scène, een dronken hector. Als de verduistering volledig is en de verteller ingeleefd fluisert dat alle dieren op de wereld zwijgen, geen blad beweegt, alles doodstil is, zie je hoe de zatlappen zich inleven in het vertelde, hoe de angst hen vervult. Maar eens de zon opnieuw vanachter de maan tevoorschijn komt, leeft alles weer op, zegt de verteller, dan gaat het leven weer door. En opgelucht tollend de dronkaards om elkaar heen.

De man, de verteller (Lars Rudolph), krijgt later in de film te horen dat hij op een dodenlijst staat. Hem wordt aangeraden het dorp te verlaten, weg te vluchten. Dat doet hij langs de spoorlijn, de ijzeren weg, strompelend over de dwarsliggers. Béla Tarr geeft je de tijd om zijn gezwoeg te voelen. Dan het geluid van een helikopter die nadert, rond de man op het spoor gaat cirkelen, zwenkt en weer op hem af vliegt, breeduit in beeld gaat hangen, een oorlogshelikopter, minutenlang, pal tegenover de toeschouwers, met kloppende rotor, beheerst zwaaiende wicken, minutenlang... En plots meen je te weten wat oorlog is. O ja, en Hanna Schygulla speelt mee.

Het staat in elke krant, het rolt over zowat ieders lippen tegenwoordig: "De speeltijd is voorbij!" Het klinkt nog verwarder als het over het voetbal gaat dan wanneer het zwaarwichtig wordt geprononceerd in de politieke arena. Ik ben al mijn hele leven een speler en omdat ik het spel altijd ernstig heb genomen,

begrijp ik niet goed wat er ten gronde wordt bedoeld. Meestal voegt een of andere lakei er nog aan toe: "Het gaat nu om de knikkers!"

Tijdens de speeltijd werd er in de lagere school geknikkerd en bij het luiden van de bel, ten teken dat de speeltijd voorbij was, moesten de knikkers worden opgeborgen. In de rij naar het klaslokaal telde we onze winst uit. Dat bedoelen ze waarschijnlijk: rendement, opbrengst, wat houden we eraan over? Ik begrijp het dus wel, het is dat ik het niet wil begrijpen, dat ik weiger mee te gaan in dat eindeloze dikkenekkerige opbod, het is zo onderwerps mannelijk. Misschien moeten we de speeltijd zelf wat ernstiger nemen, hem beter gebruiken en de knikkers delen.

In de Food Market waar we met onze voucherterecht kunnen, is elk sneetje kaas, elk plakje ham apart in plastic verpakt

De vrouw achter de balie zegt dat we een "upgrade" krijgen, daar begint het mee. Waarom we die krijgen? Geen idee. Misschien omdat ik er zo knuffelbaar uitzie. Het enthousiasme waarmee het wordt aangekondigd maakt ons duidelijk hoe blij we hiermee moeten zijn. We spelen vanavond in de Rotterdamse Schouwburg en zullen rond middernacht terug op de kamer zijn, morgenochtend nemen we de trein terug. Het enige wat we willen is een bed en een goed ontbijt. Voor dat ontbijt is er de "Food Market", schettert ze, daar kunnen we 24/24 en 7/7 terecht voor alles wat ons hartje begeert en zijzelf is dat en nacht beschikbaar voor bijkomende informatie. Ik moet straks de scène op en ben nu al een beetje moe. We worden om de oren geslagen met slogans over "great quality, outstanding hospitality and superb suggestions to experience our cosmopolitan

city", verder zijn ze zo "sustainable as possible" zeggen ze, en ze bieden ons daarbovenop ook nog "warmly decorated, comfortable and indulging spaces". Als we op de kamer komen merken we tot onze spijt dat geen van de ramen open kan, zelfs niet op een kierje. Waarschijnlijk zijn ze bang dat je van pure blijdschap uit het venster springt.

Het was een mooie voorstelling voor een enthousiast publiek en rond een uur of een gaan we onder zeil. 's Ochtendts baadt de stad in een vrolijkmakend zonlicht. We logeren op de achtende verdieping en het uitzicht is overweldigend. Dit moet de 'upgrade' zijn, denk ik en schaam me een beetje (heel klein beetje) voor mijn gegrom van gisteren, vertel mezelf dat ik moet leren blij te zijn met een cadeau-tje, ook als het geschetserd daarbij gehoortraude aankomt. Maar dan loop ik de ontbijtruimte in en die is verduisterd alsof we straks zullen verblijd worden met een paaldansact of een optreden van de Chippendales. In de Food Market waar we met onze voucherterecht kunnen, is elk sneetje kaas, elk plakje ham apart in plastic verpakt en als ik zoek naar een karaf water of een tapkraan om mijn ochtendpil te nemen, wordt me door het enige personeelslid dat deze *indulging space* beheert, uitgelegd dat ik, als ik water wil, een fles zal moeten kopen. Ik neem koffie, breng alles naar de tafel, maar er moet eerst nog afgerekend worden. Gelukkig is er een touchscreen, lekker makkelijk, toch? Ook de Food Market Manager kan het plakje ham niet terugvinden tussen de afbeeldingen op het scherm. Uiteindelijk tik ik op het vleesbrood. "Zelfde prijs", zegt ze. Als ik aan tafel kom, is mijn koffie koud. We eten ons ontbijt tussen het plastic afval. Als ik klaar ben, sta ik op en loop bozig naar de lift. "Als u de tafel afruim en alles hierheen brengt, dan breng ik het naar de keuken", zegt de manager op iets té vriendelijk dwingend tone, eigen aan dit land. Ik heb zijn om haar een upgrade te geven, maar doe het niet. Veel te beleefd opgevoed voor deze tijden. The James, Rotterdam: urban nonsense.

Uittheems plantensoorten zijn een pest voor de landbouw! Kop in de krant. Ik denk: we kunnen ze misschien opsluiten! Ook de klei-plantjes, want die groeien! In Meise? Ik zeg maar wat. We moeten er Annelen Van Boszuyt bijhalen, die weet hoe je dat uitheems gespuis aanpakt.

© Johan Doek

mijn leven in boeken

“In onze boekenkast staan twee exemplaren van *Nachttrein naar Lissabon*, zij aan zij”

“Dit boek gaat je leven veranderen”, zei de vriendin die **Toni Coppers** *Nachttrein naar Lissabon* cadeau gaf. En ze kreeg gelijk.

De boeken die ik nodig heb om thuis te kunnen komen
Van de paar duizend boeken in onze thuisbibliotheek zijn er minstens vijftig die ik om de zoveel tijd vastpak, besnuffel, herlees. Het zijn verhalen die me gevormd hebben als auteur. Een zeer kleine greep daaruit: *Rituelen* van Cees Nooteboom, een boek dat me leerde dat taal een feest kan zijn, dat ze kan zingen en ideeën kan doen schitteren. *Any human heart* van William Boyd, dat me toonde hoe rijk een verhaal kan zijn, hoe bijzonder de levens van de zogenaamde gewone mensen kunnen verlopen en hoe kwetsbaar en mooi een hoofdpersonage kan zijn.

En bovenal: de Karla-trilogie van John Le Carré. Die boeken toonden me dat een misdaadroman niet per se draait om een moordzaak die moet worden opgelost, maar vooral om een menselijke situatie die moet worden begrepen. Dat inzicht gaf een beslissende richting aan mijn eigen romans.

Het boek dat ik graag cadeau doe

Als iemand nood heeft aan mentale rust, geef ik *De droom van Kyoto* van Muriel Barbery. Het is een prachtige, poëtische roman, met een meanderend verhaal over rouw en wedergeboorte. Barbery heeft een verfijnde, melancholische stijl die je als lezer meteen doet verstillen. Nadat ik het had gelezen, liet ik dit boek nog weken op mijn nachtafzet liggen, omdat alleen de aanblik ervan me al rust gaf.

Het boek dat ik herlees

A perfect spy (Een volmaakte spion) van John Le Carré, een van de belangrijkste boeken in onze boekenkast. Het is een meesterlijk verteld spionageverhaal, een familiechroniek, een thriller en een grote roman tegelijkertijd – niet voor niets noemde Philip Roth het de beste twintigste-eeuwse roman van na de Tweede Wereldoorlog. Bovenal toonde het boek me dat empathie en begrip voor het menselijk falen tot een heel sterk verhaal kunnen leiden.

De beste leestijp die ik ooit kreeg

“Het gaat je leven veranderen”, zei een vriendin toen ze me *Nachttrein naar Lissabon* van Pascal Mercier cadeau gaf. Ik begon het meteen te lezen. Tegelijk las een vrouw in Antwerpen hetzelfde boek. Drie weken later kwam ik haar voor het eerst tegen, en *Nachttrein naar Lissabon* was ons eerste gespreksonderwerp. Inmiddels zijn we getrouwd.

Dat net dát boek over toeval gaat, en dan ook nog eens over een toeval getriggerd door het lezen van een boek, is geweld. Het is ook symbolisch voor hoe ik leef: ik geef mijn impulsiviteit de ruimte en dat voedt mijn creativiteit.

Onze exemplaren van *Nachttrein naar Lissabon* staan vandaag zij aan zij in de boekenkast in onze woonkamer. Mijn vrouw, Annick Lambert, en ik zijn beiden lezers, maar onze collectie overlapt maar

© Jeroen De Weert/af

Toni Coppers (1961) is een Vlaamse schrijver. Hij werd bekend met zijn misdaadreeks rond de Antwerpse commissaris Liese Meerhout, die nu heruitgegeven wordt. Op 6 juni verschijnt het met de Hercule Poirot Prijs bekroonde deel *Dood water opnieuw*.

weinig. We hebben dus niet veel moeten ontdekkelen. Gelukkig, want het is een van de meest romantische dingen die ik ken: haar een boek aanraden en merken dat ze er blij van wordt om mee in het universum te duiken dat mij bij het lezen van het boek zo dierbaar werd. Zo raadde ik haar de trilogie *De vrucht van hun arbeid* van John Berger aan, daar was ze als liefhebber van Hugo Claus en Felix Timmermans zo blij mee. Ik kan er echt van genieten om haar te zien lezen in een boek dat ik speciaal voor haar uitzocht. Het is een mooie vorm van intimiteit.

Het boek dat ik momenteel lees

Mijn vrouw raadt ook mij veel boeken aan. Door haar lees ik nu *De herinnerde soldaat* van Anjet Daanje, ze was erdoor omvergeblazen. Daanje weet de West-Vlaamse ziel en de Grote Oorlog te vangen in taal, en haar schrijfstijl heeft een bezwerende cadans. Annick en ik praten er veel over. Wat maakt die schrijfster zo uniek, wat zijn haar thema's? Identiteit, de obsessie voor elkaar, de beeldvorming die ontstaat in de liefde voor een ander, de projectie... Zo boeiend allemaal!

